

Antropologia de les creences

Entrevista a Carles Salazar

Helena Cots

Traductora

El llibre del professor Carles Salazar *Antropologia de les creences. Religió, simbolisme, irracionalitat* (Fragmenta Editorial, 2009)

és una aproximació científica al fet religiós. Ho és perquè parteix d'un cert agnosticisme metodològic propi de l'antropòleg de la religió, el qual no es proposa en cap cas ni confirmar ni desmentir l'objecte d'una creença, sinó analitzar-ne la realitat cultural. L'autor ofereix als no coneixedors de la matèria la possibilitat d'acostar-nos a les teories i conceptes facilitadors d'aquesta anàlisi directament a través de les contribucions dels principals autors i investigadors que s'han interessat pel fet religiós des de les diferents ciències socials. I Salazar ho fa amb reflexions i amb exemples extrets de la realitat «ordinària», aplicant allò que sosté per a la religió, i és que es fa creïble perquè usa instruments que procedeixen de la mateixa vida quotidiana.

¿QUINA SERIA LA DEFINICIÓ COMUNA QUE ENCLOURIA TOTES LES RELIGIONS QUE «DIALOGUEN» EN AQUESTA NOSTRA REVISTA?

Els antropòlegs tenim com a objecte d'estudi l'espècie humana i, per tant, busquem definicions de qualsevol fenomen, la religió en aquest cas, que compreguin totes les manifestacions

d'aquest fenomen al llarg de la història de la nostra espècie, des dels inicis fins el moment present. Això vol dir que no busquem una definició de la religió que sigui aplicable només a una minoria d'humans, per més influent que pugui ser aquesta minoria, o per més refinada intel·lectualment que pugui ser aquesta definició. Tenint en compte això, la definició que jo proposo en el meu llibre és una definició clàssica, que consisteix en definir la religió com la creença en els éssers sobrenaturals («éssers espirituals», per a alguns), que són el que coneixem com a déus o esperits, i el tipus de relació que els humans volem establir amb aquests éssers. Aquesta creença és

una creença pràcticament universal.

¿QUÈ FA QUE SOVINT ENS SEMBLIN INCOMPENSIBLES LES CREENCES D'ALTRI?

Les creences religioses concretes que tenim els humans són resultat d'una combinació entre predisposicions innates a la creença, més un context cultural determinat. Les predisposicions innates són les mateixes per a tothom, però no el context cultural. Per això, creences que s'originen en contextos culturals molt diferents del nostres ens resulten incomprensibles, com ens resulta incomprensible qualsevol forma de pensament, religiós o no, d'una cultura aliena a la nostra.

¿HI HA UN SUBSTRAT INNAT, NO CULTURAL, EN ELS HUMANS, QUE SERIA LA BASE DEL SENTIMENT RELIGIÓS?

Sens dubte. Altrament, no s'explicaria no només la universalitat de les creences religioses, sinó les característiques comunes que tenen aquestes creences. El que és molt difícil és identificar exactament en què consisteix aquest substrat innat. La pregunta que encara no podem respondre és si la selecció natural va crear en el nostre cervell una predisposició a tenir creences religioses, o si aquesta predisposició és simplement un subproducte de la manera com funciona el nostre cervell, sense que hagi estat dissenyat amb aquesta finalitat.

¿PER QUÈ LA RELIGIÓ SEMBLA O POT SEMBLAR PRÒPIA D'ÈPOQUES PASSADES?

La religió és un fenomen molt arcaic, tan antic com la nostra espècie (com a mínim). És normal que la religió ens faci pensar en el passat, ja que la majoria de les religions que perduren vénen de molt lluny. Això no vol dir necessàriament que es tracti d'un «vestigi» del passat. El sexe és encara molt més antic que la religió (aquest sí que ens precedeix com a espècie), i no per això creiem que sigui un vestigi del passat. La idea segons la qual la religió és un «residu» o «vestigi» d'èpoques passades que serà substituït per altres modes de pensament, com ara la ciència, és una idea de la Il·lustració.

¿LA CIÈNCIA NO SUBSTITUIRÀ PROGRESSIVAMENT LA RELIGIÓ, DONCS?

L'expansió del pensament científic, especialment durant els segles XIX i XX, va fer que molts pensessin que la ciència acabaria «desmentint» la religió, i substituint-la finalment. Però és una idea errònia, perquè la ciència és un mode de pensament minoritari, amb una història molt recent (comparada amb la història de la religió), i molt difícil de ser assimilada per la majoria dels humans.

Per més eficaç que sigui la ciència a l'hora de controlar la natura, i per més que gaudim dels seus efectes, com ara els avenços tecnològics que configuren el mode de vida de les societats occidentals pràcticament des de la revolució industrial, la ciència com a mode de pensament, i a diferència de la religió, és molt «antinatural». La ment humana no ha estat dissenyada per assimilar coneixements científics (per això, hem d'estudiar molt per entendre la ciència, qualsevol ciència); no hi ha cap substrat innat per a la ciència en el cervell humà, i sí que hi és per a la religió.

VOSTÈ DEFINEIX LA RELIGIÓ COM UNA CREENÇA ORDINÀRIA EN L'EXISTÈNCIA D'UN MÓN I D'UNS ÉSSERS EXTRAORDINARIS. ¿QUÈ ÉS EL QUE FA CRÈIBLE AQUESTA REALITAT EXTRAORDINÀRIA?

Aquest és el misteri de la religió. El problema per a l'estudi científic de la religió és que no podem partir del principi que la gent creu en Déu o en els déus simplement perquè els déus existeixen. No ho podem fer, no pas perquè no sigui cert, sinó perquè és indemostrable científicament, i no es pot elaborar un raonament que doni per suposada l'existència de quelcom que no es pot demostrar. La meua tesi és que la creença religiosa s'origina en una combinació entre predisposicions innates, el substrat innat que ja he esmentat abans, i un determinat context cultural. Fonamentalment, en el meu llibre em fixo en les característiques d'aquest context cultural que fa creïbles les idees religioses i, especialment, en el tipus de llenguatges mitjançant els quals es transmeten aquestes idees, que són els llenguatges simbòlics.

SEGUINT MANLLEVANT LES SEVES PARAULES, DIREM QUE LA RELIGIÓ VEU INTENCIÓ I VOLUNTAT EN LA REALITAT. LA RELIGIÓ EXPLICA LA REALITAT ATRIBUINT-

LI SIGNIFICAT. ¿PODRÍEM DIR QUE LES RELIGIONS «SIGNIFIQUEN» EL MÓN, BUSQUEN O MIREN DE CONVÈNCER DEL SEU SENTIT?

En efecte. Una de les raons que fan que les creences religioses resultin molt «llaminereres» per la ment humana és que donen significat a la realitat. ¿D'on ve el significat? Les coses signifiquen perquè algú les ha dissenyat com són, perquè tenen una intenció al darrere. La ciència, en canvi, no busca significats, sinó únicament causes. Per al científic, les coses existeixen perquè tenen una causa, no pas perquè «signifiquin» res. Per al creient, en canvi, tot existeix perquè Déu, els déus o els esperits així ho han decidit. La ment humana ha estat específicament dissenyada per a la recerca del significat de les coses, perquè només així ens podem comunicar amb els altres humans, buscant el significat de les seves accions. Per això, un sistema de creences que ens parla de significats, més que no pas de causes, ens resulta molt atractiu. Pensem en el cas de la mort. Saber que una persona estimada ha mort perquè ha patit un atac de cor, o per un accident, suposa saber la causa de la mort, però no el significat. Encara que coneguem les causes de la mort, la nostra ment es pregunta insistentment «¿per què, per què, per què?». El que la ment busca no són les causes, sinó els significats. I això no ens ho pot proporcionar la ciència, però sí la religió.

EL LLENGUATGE ORDINARI NO POT EXPLICAR L'INEFABLE... A LA REALITAT EXTRAORDINÀRIA ENS HI ACOSTEN ALTRES LLENGUATGES: EL LLENGUATGE SIMBÒLIC, ELS MITES, ELS RITUALS...

Es tracta de llenguatges universals i també molt antics. Un d'ells, el llenguatge ritual, que és el llenguatge dels gestos i les accions, potser més antic i tot que el llenguatge verbal, atès que el

trobem també en formes de comunicació entre animals no humans. L'altre llenguatge simbòlic fonamental és el llenguatge del mite, el llenguatge de la narració, que és possiblement tan antic com el llenguatge verbal ordinari. Ben segur que, una de les primeres coses que vàrem fer els humans quan vàrem començar a parlar, va ser explicar-nos històries. L'important d'aquests llenguatges és que ens permeten transcendir les fronteres del llenguatge ordinari denotatiu, aquell que serveix per fer referència als objectes del món amb què ensopeguem en la nostra vida ordinària. Estem parlant de formes de comunicació molt arcaiques que han estat utilitzades per transmetre tota mena d'idees culturals, però que les religions han fet seves i les han utilitzat per transmetre idees religioses.

¿LA SOFISTICACIÓ D'AQUESTS LLENGUATGES ENS PODEN APARTAR DEL SEU «SENTIT PRIMER», QUE PASSIN DE SER MITJANS D'ACCÉS PER CONVERTIR- SE EN FINALITAT ÚLTIMA? ÉS UN RISC DE LES RELIGIONS?

Com que allò que representa el símbol només pot ser concebut mitjançant aquesta representació, hi ha sempre el perill que acabem confonent aquesta representació amb allò que representa, és a dir, confonent el significat (l'objecte que simbolitza) amb el significat (l'ésser simbolitzat). Per això, trobem en la història de tantes religions una oscil·lació entre idolatria i iconoclàstia, és a dir, entre la confusió de la divinitat amb l'objecte que la simbolitza (idolatria), i la destrucció de tots els objectes per

evitar justament això, com passa per exemple actualment amb l'islam. Però la relació entre un i altre extrem és molt més complexa del que pot semblar a primer cop d'ull. Pensem que els iconoclastes més radicals, com podrien ser, per exemple, els fonamentalistes islàmics o els cristians protestants, en el seu afany per destruir els «símbols», poden caure també en una altra forma d'idolatria que és el literalisme en la interpretació dels textos sagrats. Si no podem fer una lectura simbòlica d'aquests textos, només ens queda fer-ne una lectura literal, com és el cas dels creacionistes, que arriben a la conclusió que el llibre del Gènesi és un llibre d'història, segons el qual l'univers té una antiguitat de 6.000 anys.